

LIETUVOS

**8(17)
2008**

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

**LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY**

LIH
LEIDVYKLA

VILNIUS 2008

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
École des Hautes Études en Sciences Sociales
Lundo universitetas

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Vilniaus pedagoginis universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKCINĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

tel.: + 370 5 2629410
faks: +370 5 2611433
el. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė</i> (Vytytis Čiubrinskas).....	5
<i>Foreword</i> (Vytytis Čiubrinskas)	8

Straipsniai / Articles

Christian Giordano

Disputed Historical Memories in East Europe and Southeast Asia: Representations, Symbols and Social Practices.....	11
Ginčijamos istorinės atmintys Rytų Europoje ir Pietryčių Azijoje: reprezentacijos, simboliai ir socialinės praktikos. Santrauka	27

Irena Šutinienė

Socialinė atmintis ir šiuolaikinė lietuvių tautinė tapatybė	31
Social Memory and Contemporary Lithuanian National Identity. Summary.....	54

Darius Daukšas

Pase įrašytoji tapatybė: Lietuvos lenkų etninio/nacionalinio tapatumo trajektorijos	57
Identity Inscribed in the Passport: the Trajectories of Ethnic/national Identity of Lithuanian Poles. Summary.....	72

Žilvytis Šaknys, Daiva Lapinskaitė

Lietuvos karaimai: etninis ir konfesinis tapatumas XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje.....	73
Lithuanian Karaims: Ethnic and Confessional Identity in the Late Twentieth – Early Twenty-First Century. Summary.....	93

John Helsloot

Valentino dienos triumfas Nyderlanduose – po penkiasdešimties metų.....	97
The Triumph of Valentine's Day in the Netherlands – after Fifty Years. Summary.....	114

Rasa Paukštytė-Šaknienė, Irma Šidiškienė

Naujų etnografinių lauko tyrimo būdų paieška: apklausa dviese.....	117
A Search for New Ways of Ethnographic Fieldwork: An Inquiry Conducted by Two Persons. Summary.....	135

Valdemaras Klumbys

Lietuvos kultūrinis elitas sovietmečiu: tarp pasipriešinimo ir prisitaikymo....	139
Soviet Lithuanian Cultural Elite: between Resistance and Compliance. Summary.....	159

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Kristina Šliavaitė. From Pioneers to Target Group: Social Change, Ethnicity and Memory in a Lithuanian Nuclear Power Plant Community (<i>Neringa Klumbytė</i>)....	163
---	-----

Defining Region: Socio-cultural Anthropology and Interdisciplinary Perspectives 1–2. Acta Historica Universitatis Klaipedensis 12–13. Studia Anthropologica 1–2 (<i>Žilvytis Šaknys</i>).....	168
Re-inventing the Nation. Multidisciplinary Perspectives on the Construction of Latvian National Identity. Lindqvist M. (ed.) (<i>Darius Daukšas</i>)	173
Baltic Postcolonialism. Kelertas V. (ed.) (<i>Gediminas Lancauskas</i>)	175
Torbjorn Friberg. Diagnosing Burn-Out. An Anthropological Study of a Social Concept in Sweden (<i>Vieda Skultans</i>).....	178

Konferencijos / Conferences

Tarptautinė konferencija „Antropologija, etnografija ir biotechnologija“ (<i>Jeanette Edwards, Auksuolė Čepaitienė</i>).....	179
Antropologija, kultūra ir kritinės problemos Amerikos antropologijos asociacijos konferencijoje (<i>Neringa Klumbytė</i>).....	183

Tyrinėjimų projektai ir programos / Research Programmes

Etnologijos, kalbos, istorijos šaltinių elektroninis sąvadas (<i>Rasa Paukštytė-Šaknienė</i>)	187
Lietuvių tautinio identiteto raiškos būdai (<i>Vytis Čiubrinskas</i>).....	189

In Memoriam

Antanas Stravinskas (<i>Irena Seliukaitė</i>).....	191
--	-----

Lietuvos karaimai: etnis ir konfesinis tapatumas XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje¹

Žilvytis Šaknys, Daiva Lapinskaitė

Kiek kitaip, negu daugelis kitų Lietuvos etninių grupių, karaimai išpažįsta tik vieną tikėjimą ir atmeta galimybę jį keisti. Tad teoriškai sovietinė ateizacinė ideologija šią etninę grupę galėjo paveikti smarkiau negu kitas, kelias tikybas išpažįstančias ir galinčias išpažinti etnines grupes. Patikrinti šią hipotezę ir siekiame šiame straipsnyje. Pagrindinis tyrimo šaltinis – lauko tyrimų medžiaga (pusiau struktūruotas interviu), surinkta 1998, 2003, 2005–2006 ir 2008 m. Vilniuje, Panevėžyje, Naujamiestyje ir Trakuose. Straipsnyje daromos išvados, kad nepaisant intensyvios sovietmečio ateizacinės politikos ir modernizacijos reiškinių, didesnė dalis karaimų išlaikė etninį ir konfesinį tapatumą; stabiliausia karaimų bendruomenės dalis išliko Trakuose. Šis miestas – dvasinis karaimų traukos centras ir susibūrimo vieta – turėjo lemiamą reikšmę išlaikant karaimo tapatumą sovietmečiu, yra labai svarbus Lietuvos ir Europos karaimų bendruomenei šiomis dienomis.

Dr. Žilvytis Šaknys, Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, el. paštas: saknys@istorija.lt

Daiva Lapinskaitė, Vytauto Didžiojo universitetas, Etnologijos ir folkloristikos katedra, K. Donelaičio g. 58, LT-44244 Kaunas, el. paštas: daivalap@one.lt

Karaimai – negausi Lietuvos etninė grupė, kurios narius, pasak Fredriko Bartho, sieja kultūrinės tradicijos ir vertybės, ši grupė išsiskiria iš kitų grupių ir taip pat kaip grupė yra išskiriama kitų (plg. Barth 1969: 10–11)². Karaimus

¹ Straipsnis parengtas 2005–2006 m. vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą projektą „Visuomenė ir gyvenimo stiliai: socialinės harmonijos link“. Projekto koordinatorius – Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto kultūros tyrimų centras. Vadovė Egidija Ramanauskaitė. Rengiant straipsnį, nemaža pastabų ir vertingų patarimų pateikė karaimų bendruomenės atstovai Halina Kobeckaitė, Karina Firkavičiūtė, Romualdas Firkovičius ir Nadiežda Kaplanovskaja. Už tai mes visiems jiems nuoširdžiai dėkojame.

² Vartodami sąvoką „etninė grupė“, atsiribojame nuo sąvokos „mažuma“ (tautinė mažuma, etninė mažuma), nes manome, kad ji išreiškia tik kiekybinius rodiklius ir kai kuriais atvejais šnekamojoje lietuvių kalboje turi neigiamą reikšmę.

galime vadinti tiek etnine, tiek konfesine bendrija, nes jie išpažįsta tik vieną karaimų tikėjimą. Glaudžiai su etniniais papročiais susijęs karaimų tikėjimas yra neatsiejama jų kultūros dalis, telkianti juos į karaimų bendruomenę. Karaimai įnešė svarų indėlį į Lietuvos kultūrą, jie pasižymi itin aukštu išsilavinimu³, žmogišku teisingumu⁴, tolerantiškumu ir ypatinga pagarba Lietuvai, kurioje jų protėviai gyvena daugiau kaip šešis šimtus metų.

Lietuvos karaimai yra kilę iš senųjų tiurkų genčių, VIII–IX a. įėjusių į galingą Chazarų valstybės sudėtį ir atverstų į karaizmą, t. y. karaimų tikėjimą (Kobeckaitė 1997: 14)⁵.

Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas iš 1397 m. karo žygio prieš Aukso ordą į Krymą parsivežė ir Trakuose įkurdino 383 karaimų šeimas (Harviainen 2000: 66)⁶. Žinoma, kad jau 1441 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero privilegija Trakų (jų užimama miesto dalis traktuota kaip atskira teritorija) karaimams buvo suteikta Magdeburgo teisė, kokią jau buvo gavę Vilniaus, Trakų ir Kauno miestai (Raudeliūnas, Firkovičius 1975: 48–53). Vėliau kūrėsi ir karaimų gyvenvietės Biržuose, Naujamiestyje, Pasvalyje, Panevėžyje.

Nuo pat įsikūrimo Lietuvoje karaimai buvo žinomi kaip kariai, saugoję Trakuose pilį ir jos valdovus, tarnavę prie vakarinės LDK sienos, o vėliau didikų Radvilų rūmų sargyboje. Taip pat jie vertėsi žemdirbyste, daržininkyste ir sodininkyste, buvo ir amatininkų, besivertusių audimu ir odos apdirbimu, pirklių, gydytojų, mokslininkų ir kitų profesijų žmonių (Čepaitytė 1962: 30; Harviainen 2000: 69; Kobeckaitė 1997: 51).

Karaimų skaičius nebuvo didelis. Matyt, niekad jų nebuvo daugiau negu du – trys tūkstančiai (Kobeckaitė 1997: 44). Ypač karaimai nukentėjo nuo 1710 m. maro (Alvikas 2003)⁷. Tačiau 1857 m. Panevėžyje gyveno 44 karaimai (Čiplytė 2001: 28), 1858 m. Naujamiestyje dar buvo 150 vyrų, XIX a. viduryje Trakuose – 514 abiejų lyčių (256 vyrai ir 258 moterys) karaimų (Bairašauskaitė 2006: 27), o 1897 m. gyventojų surašymas liudijo, kad Trakuose gyveno 377 karaimai (Harviainen 2000: 70). XIX a. nauja bendruomenė susikūrė Vilniuje (Szyszman 2000: 126). Nors XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje tarp karaimų ryškėjo tautinio

³ 1997 m. aukštąjį mokslą baigusių karaimų procentas buvo keturis kartus didesnis negu kitų Lietuvos gyventojų, o mokslinius laipsnius turėjo daugiau kaip 2% šios etninės grupės narių (Ablingienė 1997: 27).

⁴ Panevėžio apylinkėse net būta posakio „teisingas kaip karaimas“ (Čiplytė 2001: 26–27).

⁵ Karaimų tikėjimas grindžiamas Senuoju Testamentu (be papildymu) (Firkovičius 1996: 7).

⁶ Tiesa, kai kuriuose šaltiniuose teigiama, kad karaimai į Lietuvą atsikėlę jau XIII a. (Harviainen 2000: 66).

⁷ Dar ir dabar *Burunhu oruč* (Pirmojo pasninko) metu, atlaikius pamaldas kenesoje, karaimų bendruomenė eina į senąsias karaimų kapines, kur prie seniausio kapo vyresnysis dvasininkas gieda specialią raudą *syjyt jryy* už vėles mirusiųjų 1710 m. maro metu (Kobeckaitė 1997: 30).

atgimimo bruožai, savos kalbos ir literatūros pakilimas ir mokymo sistemos kūrimas (Harviainen 2000: 70), tačiau XX a. karaimams buvo lemtingas.

Pirmojo pasaulinio karo metu daugelis karaimų evakavosi į Rusiją, tačiau 1920 m. sugrįžo į Lietuvą. XX a. kelis kartus kintant Lietuvos valstybingumui ir sienoms, keitėsi ryšiai tarp atskirose vietovėse gyvenančių karaimų⁸. Istoriko Tadeuszo Kowalskio duomenimis, 1925–1928 m. 300 karaimų dar gyveno Trakuose, 250 – Vilniuje ir 100 – Panevėžyje (Harviainen 2000: 70)⁹. Ir nors Antrojo pasaulinio karo metais karaimų bendruomenė nedaug tenukentėjo¹⁰, sovietmečiu ji sparčiai mažėjo. Pokario metais dalis karaimų išvyko į Lenkiją¹¹. 1959 m. statistikos duomenimis, Lietuvoje karaimų gyveno 423, 1970 m. – 388, 1979 m. – 352, 1989 m. – 289, 1997 m. – 257¹², 2001 m. – 273 (Ablingienė 1997: 18; *Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą* 2002: 9, 188). Daug nuostolių karaimų bendruomenė patyrė XX a. devintajame dešimtmetyje, vėliau šis procesas kiek stabilizavosi. 1997 m. etnostatistinio tyrimo metu suskaičiuoti tik 32 vaikai ir paaugliai iki 16 metų (6,2%), apie trečdalis karaimų – pensinio amžiaus (Ablingienė 1997: 19). Tai lėmė spartų karaimų skaičiaus mažėjimą XXI a. pradžioje. 2007 m. pradžioje, LR statistikos departamento duomenimis, Lietuvoje gyveno tik 224 karaimai. Taigi per 48 metus karaimų bendruomenė sumažėjo beveik du kartus, nors Lietuvos gyventojų skaičius per tą laiką padidėjo ketvirtadaliu¹³.

⁸ 1920–1939 m. Lietuvos Respublikoje ir Lenkijoje atsidūrusios karaimų bendruomenės buvo išskirtos. Veikdamos autonomiškai, jos kūrė „kultūrinį kapitalą“ ateities kartoms. Net ir šiomis dienomis karaimų šeimose saugomi žurnalai „Onarmach“, „Karaj awazy“, „Sahyszmyz“, „Myśl karaimska“, „Dostu karajyn“, kiti tarpukariu leisti leidiniai, gyvi prisiminimai apie karaimų jaunimo organizacijas, rengtus pasilinksminimus su kultūrine programa ir kitus kultūrinius renginius (žr. plačiau: Kobeckaitė 1997: 54–68; Harviainen 2000: 65–77; Čiplytė 2001: 28–29; Dubinskis 2003).

⁹ Pirmojo pasaulinio karo metu karaimai buvo evakuoti į Rusiją (Trakų karaimai – daugiausia į Krymą), 1920 m. jie gavo leidimą grįžti į gimtąsias vietas ir daugelis taip padarė (Harviainen 2000: 70).

¹⁰ Okupacinė valdžia pripažino jų tiurkišką kilmę ir nepersekiavo jų kilmės pagrindu. Tiesa, kaip ir kitus Baltijos šalių gyventojus, vertė stoti į darbo batalionus, o karo pabaigoje – į karinius junginius. Per karą dalis karaimų emigravo į Vokietiją ir Prancūziją (Harviainen 2000: 71).

¹¹ Nors dalis mūsų klausinėtų respondentų akcentavo, kad pokariu daug karaimų išvyko į Lenkiją, 2002 m. surašymo duomenimis, Lenkijoje karaimų tautybę nurodė tik 45 žmonės. O 1997 m. etnostatistinio tyrimo metu iš 126 karaimų kilmės respondentų (tik dalis nurodė karaimų tautybę) 24 buvo kilę iš Lietuvos (Adamczuk, Kobeckaitė, Shymon 2003: 34, 42–43).

¹² Etnostatistinio tyrimo duomenys. Į apklausą galėjo nepatekti asmenys, nepalaikantys ryšių su Lietuvos karaimų bendruomene.

¹³ Bendras Lietuvos gyventojų skaičius nuo 1959 m. didėjo ir tik nuo 1993 m. pradėjo mažėti (*Gyventojai...* 2002: 9).

Pastaruoju metu Lietuvoje yra tik kelios didesnės, daugiau negu 10 žmonių kompaktiškai gyvenančios karaimų grupės Trakuose (1997 m. gyveno 65 karaimai; Trakų rajone – 75), Vilniuje (1997 m. gyveno 138 karaimai) ir Panevėžyje (1997 m. gyveno 31 karaimas) (Ablingienė 1997: 23)¹⁴. 2001 m. surašymo duomenimis, Trakų rajone gyveno 75, Vilniaus mieste – 151, Panevėžyje – tik 25 karaimai (*Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą* 2002: 192–193).

Kodėl sovietmečiu mažėjo karaimų skaičius Lietuvoje? Kiek kitaip, negu daugelis kitų Lietuvos etninių grupių, karaimai išpažįsta tik vieną tikėjimą ir atmeta galimybę jį keisti. Tad teoriškai sovietinė ateizacinė ideologija (kartu ir modernizacijos procesas) šią etninę grupę galėjo paveikti smarkiau negu kitas, kelias tikybas išpažįstančias ir galinčias išpažinti etnines grupes, nes buvo palankesnės galimybės sovietiniam okupaciniam režimui niveliuoti „sovietinio piliečio“, „ateisto“ ir „karaimų tikėjimą išpažįstančio karaimo“ ribas. Šią hipotezę patikrinti ir siekiame šiame straipsnyje analizuodami: 1) etninio ir konfesinio tapatumo sampratą; 2) sovietmečio poveikį karaimų religijos bei papročių išlaikymui; 3) karaimų požiūrį į etniškai egzogamiškas santuokas; 4) jaunų karaimų bendravimą; 5) karaimų kultūrinę veiklą po 1988-ųjų; 6) karaimų požiūrį į jų bendruomenės perspektyvas.

Valstybėje nedominuojančių etninių grupių tapatumo klausimai – pastaruoju metu populiarī tema Lietuvos istorikų, sociologų ir kitų humanitarinių bei socialinių mokslų atstovų darbuose. Negausi Lietuvos karaimų bendruomenė sulaukia ypatingo Vakarų Europos mokslininkų dėmesio, o Lietuvos etnologai dar mažai ją tyrinėjo¹⁵.

Iš sovietmečiu publikuotų etnologinių tyrimų norėtume išskirti 1962 m. „Moksle ir gyvenime“ R. Čepaitytės publikuotą straipsnelį „Lietuvos TSR karaimai“. Atskirame poskyryje „Etnografiniai karaimų bruožai“ netgi nurodoma, kad „vestuvių, krikštynų ir laidotuvių apeigose liaudies tradicijos išsilaikiusios iki mūsų dienų“ (Čepaitytė 1962: 30–32). Šiuo laikotarpiu publikuoti ir išsamūs Romualdo Firkovičiaus straipsniai. 1968 m. tęstiniame leidinyje *Muziejai ir paminklai* jis detalī apibūdino 1967 m. Trakų istorijos muziejuje atidarytos karaimų etnografinės parodos suformavimo istoriją ir jos eksponatus (Firkovičius 1968: 24–28), 1986 m. straipsnyje *Liaudies buities muziejaus* leidinyje aptaria karaimų medžiaginės kultūros bruožus, kai kuriais atvejais užsimena ir apie jų tęstinumą sovietmečiu (Firkovičius 1986: 43–49). Etnologiniai tyrimai tęsti ir atkūrus nepriklausomą Lietuvą. Analizuodamas etninius procesus Pietryčių

¹⁴ Prieš ketvirtį amžiaus po dešimt karaimų dar gyveno Pasvalyje ir Naujamiestyje (Čepaitytė 1962: 32).

¹⁵ Sąvoka „etnologiniai tyrimai“ šiame kontekste neapima etnomuzikologijos srities. Šiame bare nemažai nuveikė Karina Firkavičiūtė.

Lietuvoje, karaimams kiek dėmesio skyrė etnologas Petras Kalnius. Nagrinėdamas 1993–1995 m. lauko tyrimų duomenis, jis įrodė, kad Trakų karaimai išsiskiria iš kitų etninių grupių neigiamu vertinimu tautiškai mišrių santuokų ir net sukūrusieji tokias šeimas nepasidavė asimiliaciniam spaudimui (Kalnius 1998a; Kalnius 1998b). 1997 m. švestas 600 metų karaimų apsigyvenimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jubiliejus atkreipė dėmesį į benykstančios etninės grupės dabartį. Tais metais Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės Socialinės statistikos skyrius, padedamas karaimų bendruomenės narių, atliko Lietuvoje gyvenančių karaimų etnostatistinių tyrimą, kuriame apibūdinta karaimų šeima, religinis aktyvumas, kalbų vartojimas, socialinė ir ekonominė padėtis, laisvalaikis, vertybės ir namų ūkis (Ablingienė 1997). Kitas šia proga kultūrologės Halinos Kobeckaitės parengtas leidinys *Karaimai Lietuvoje*. Jame, be istorijai, religijai, kalbai, literatūrai skirtų skyrelių, išsamiai apibendrinama ir Lietuvos karaimų medžiaginė kultūra, analizuojamos gyvenimo ciklo apeigos, muzikinė kultūra ir folkloras (Kobeckaitė 1997). Panevėžio karaimų bendruomenę išsamiai 2001 m. apibūdino muziejininkė Joana Viga Čiplytė (Čiplytė 2001).

Šie tyrinėjimai leidžia suprasti karaimų bendruomenės istoriją, kultūrinį gyvenimą, tačiau sovietiniam laikotarpiui dėmesio skirta mažai. Panašią padėtį matome ir nemažai etnografinių duomenų pateikusių Vilniuje gimusio Lenkijos tiurkologo Ananiaszo Zajączkowskio (Zajączkowski 1961), Suomijos karaimų tyrinėtojo Tapani Harviaineno (Harviainen 2000: 65–77) ir Kryme gimusio, Vilniuje mokslus baigusio, nuo 1949 m. Paryžiuje gyvenusio Simono Szyszmano (Szyszman 2000) karaimų kultūrai skirtuose darbuose.

Straipsnyje daugiausia dėmesio skirsime būtent sovietmečio laikotarpiui. Pagrindinis šio tyrimo šaltinis – pusiau struktūruoto interviu būdu surinkta lauko tyrimų medžiaga. Žilvytis Šaknys 1998 m. Trakuose apklausė 5 žinių pateikėjus (IIES, b. 2308, l. 1–31)¹⁶, 2003 m. apklausė vieną karaimę Naujamiestyje (ŽŠA-1)¹⁷. Daiva Lapinskaitė 2005 m. Trakuose, Vilniuje ir Panevėžyje atliko 6 interviu (apklausti 6 karaimai: VDU MKR A3-6, A9-10)¹⁸, 2006 m. ir 2008 m. Ž. Šaknys apklausė po vieną karaimę Vilniuje (ŽŠA-2,3). Taip pat su keliais karaimais kalbėtasi telefonu: tikslinti jų pateikti duomenys ir pateikta papildomų klausimų. Informantų atranka atlikta „sniego gniūžtės“ metodu, iš klausinėtų karaimų gaunant jų pažįstamų adresus ir telefonus. Tyrimo metu klausinėta

¹⁶ Žilvyčio Šaknio 1998 m. rugsėjo mėn. Trakuose atliktų etnografinių tyrimų duomenys. Apklausti 5 respondentai; 11 interviu. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas (IIES), b. 2308, l. 1–31).

¹⁷ ŽŠA – Žilvyčio Šaknio archyvas.

¹⁸ VDU MKR – Vytauto Didžiojo universiteto Kultūros tyrimų centro Moderniosios kultūros rankraštynas.

apie kalendorinius, šeimos ir bendruomenės papročius, apie požiūrį į etniškai egzogamiškas santuokas, religingumą, buvo prašoma apibūdinti karaimų bendruomenės būklę ir pateikti nuomonę apie jos perspektyvas. Įvardinant kiekvieną kultūros reiškinių, pateikėjo prašyta pateikti motyvaciją, teirautasi, ko dar svarbu paklausti karaimus. Tyrimo metu plėstas respondentui pateikiamų klausimų sąrašas, siekiant akcentuoti aktualiausius klausimus ir atsisakant neperspektyvių ir tyrimui minimalią naudą duodančių temų.

Etninio ir konfesinio tapatumo samprata

Sociokultūrinėje antropologijoje terminas „tapatumas“ ar „identitetas“ (*identity*) – keliareikšmis. Viena prasme terminas atskleidžia unikalumą ir individualumą, esminius skirtumus išskiriant asmenį iš kitų tarpo – asmens tapatumą; kita prasme jis apibūdina tapatybę, dėl kurios individas priskiriamas arba pats prisiskiria grupei ar kategorijai pagal aiškius bendrus bruožus (Byron 1996: 292). Anthony Coheno žodžiais, žmonės simboliais konstruoja bendruomenę darydami ją reikšmių kaupykla ar saugykla ir savo tapatumo referentu (Cohen 1993: 118), kita vertus, konkretūs individai turi savo siekių, gyvensenos stilių ir nuolat juda, pasirinkdami prioritetus ir tapatumų variantus, įeidami ar išeidami iš pasirinktų grupių (Čepaitienė 2001: 171).

Kokiais bruožais galima apibūdinti karaimo tapatumą? Analizuodamas sąvoką „karaimas“, S. Szyszmanas nurodo religinį karaimo tapatumo dėmenį ir teigia, kad karaimas yra žmogus, kuris tiki pagrindiniais šios religijos teiginiais, kad ir kokios kilmės būtų, kad ir kokiai rasei ar etninei grupei priklausytų (Szyszman 2000: 23). Be abejo, dar visiškai neseniais laikais religinė priklausomybė buvo labiau išskiriama negu etninė priklausomybė. Etninis tapatumas, palyginti su religiniu, Rytų ir Vidurio Europoje susiformavo gana vėlai (Anglickienė 2004: 81).

Tačiau dauguma atveju, apibrėžiant „karaimo“ sąvoką, nurodoma daugiau tapatumo lygmenų. Pasak H. Kobeckaitės, sąvoka „karaimas“ vartojama tiek etninei, kalbinei, tiek religinei priklausomybei pažymėti. Lietuvos karaimų atveju šios prasmės sutampa. Kita vertus, karaizmą išpažįsta ir kiti, pavyzdžiui, Turkijoje, Egipte, Izraelyje, JAV, graikų, žydų, arabų, rusų kalbomis kalbantys žmonės ir Lietuvos karaimai su jais nesitapatina, nes yra skirtingos kilmės (kipčiakų) ir kalba Vakarų tiurkų kalbų kipčiakų grupei priklausančia karaimų kalba (Kobeckaitė 1997: 14). Pasak K. Firkavičiūtės, visos karaimų bendruomenės išpažįsta karaimų tikėjimą, tačiau kiekviena iš jų yra įvairiomis prasmėmis ypatinga bei savita: konkrečios grupės etninė kilmė, visas kultūrinis, istorinis patyrimas, mentalitetas yra visiškai skirtingi. Tarpusavyje giminingą grupę sudaro tik Lietuvos, Lenkijos, Rusijos, Ukrainos karaimų bendruomenės,

kurias vienija ne tik religija, bet ir bendra tiurkiška kilmė, kalba, kultūra, istorija (Firkavičiūtė 2001: 247–257). Nors, H. Kobeckaitės teigimu, etninė kilmė ir kalba sudaro karaimų tautos tapatumo pagrindą (Kobeckaitė 1997: 14), vis dėlto pirmasis bruožas, pasak Tapani Harviaineno, yra svarbesnis. Iš mišrių santuokų gimę vaikai karimais jau nelaikomi, o atgaivinti karaimų kalbą yra kur kas sunkesnis uždavinys, negu tikėtasi (Harviainen 2000: 72). 1997 m. etnostatistinio tyrimo metu jau kas ketvirtas suaugęs karaimas nei kalbėjo, nei rašė savo kalba, o iš 43 iki 16 metų amžiaus vaikų tik trys kalbėjo karaimiškai (Ablingienė 1997: 26). Tiesa, kalba susijusi su papročiais ir religija (papročiai ir religija kai kurių karaimų yra išskiriami, kai kurių tapatinami). Pavyzdžiui, 2005 m. švenčiant karaimiškas vestuves (karaimų jaunasis vedė karaimiško kraujo turinčią nuotaką), jaunasis, norėdamas suprasti sužadėtuvių ceremonijos metu duodamą priesaiką, turėjo mokytis karaimų kalbos (Kiliulienė 2005: 16).

Taip pat karaimai išskiria tik jiems būdingą šventinį maistą, muzikinę kultūrą, kai kas – ir daugiau kaip po šimtmečio „atrastą“ tautinį drabužį, ir, žinoma, garbingą istorinę praeitį. Nors, kai kurių teigimu, per daugiau kaip šešis šimtmečius jų ir lietuvių gyvenimo būdas supanašėjo.

Etnologas Darius Daukšas, analizuodamas etninio tapatumo tyrimų teorines problemas, atkreipė dėmesį į Davido Schneiderio tyrimus: kraujo giminystės ir vedybų ryšiais įgytos gentystės sąvokos perkeliamos į etninio (nacionalinio) ir religinio tapatumo perspektyvą (Daukšas 2006: 3–4). Lyginant S. Szyszmano, K. Firkavičiūtės ir T. Harviaineno (iš dalies ir H. Kobeckaitės) skirtinguose kontekstuose pateiktus apibrėžimus, iš dalies galima teigti, kad pirmieji, apibrėždami karaimo tapatumą, akcentuoja kultūrinį, antrasis – daugiau „prigimtinį“, t. y. kilmės pradą. Pastarąjį požiūrį palaiko ir dalis vyresnių karaimų: „Karaimas gali būti [tik] gimęs, karimais turi būti motina ir tėvas, ir jis bus karaimas“ (IIES, b. 2308, l. 7. Trakai).

Tačiau 1997 m. etnostatistinis karaimų tyrimas nurodė, kad apklausos metu buvo 51 grynų karaimų šeima, lygiai tiek pat mišrių... (Ablingienė 1997: 21). P. Kalniaus 1993–1995 m. lauko tyrimų duomenimis, Trakuose net ir mišriose šeimose vaikai buvo auklėjami karimais ir tuokdavosi su karimu(e) (Kalnius 1998a: 68; Kalnius 1998b: 113). Taigi teisus Fredrikas Barthas, teigęs, kad etninės kategorijos suteikia organizacinę talpą, kurioje, esant skirtingoms sociokultūrinėms sistemoms, gali varijuoti jų turinio mastai ir formos“ (Barth 1969: 14).

Sovietmečio poveikis karaimų religijos ir papročių išlaikymui

Daugelyje karaimams skirtų leidinių, apibūdinus karaimų kultūrinį gyvenimą tarpukariu, pradedama analizuoti tautinio atgimimo (1988–1989 m.) ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo metai. Tai savotiškas sovietmečiu sustingdyto bendruomenės gyvenimo tęsinys...

Tačiau negalima nuneigti, kad sovietmečiu buvo įgyvendintas dar tarpukariu pradėtas projektas. 1967 m. Trakuose buvo įrengta karaimų etnografinė paroda. Prieš tai, 1951 m., pradėtas plataus masto Salos pilies restauravimas (dalinis restauravimas su pertrūkiais vyko ir iki Antrojo pasaulinio karo). 1956 m. jau buvo atstatyti mediniai tiltai, jungiantys pakrantę su Karaimų ir Pilies salomis. Nutiesus geležinkelio šaką, jungiančią Vilnių su Trakais, padaugėjo besidominčių šia istorine vietoje (Zagreckaitė 1999). Tai galbūt galėjo varžyti sovietinės administracijos galimybes uždaryti paskutinę Europos kenesą ir padėjo suintensyvinti visuomenės domėjimąsi karaimų bendruomene, kartu ir palaikyti jaunų karaimų etninį ir religinį tapatumą. H. Kobeckaitės žodžiais:

„Karaimų religinė tradicija Lietuvoje net sovietmečiu nebuvo nutrūkusi, nes Trakuose veikė vienintelė Europoje kenesa, gyveno karaimų vyresnysis dvasininkas Simonas Firkovičius (1897–1982). Pokariu jis yra sutuokęs visus karaimų jaunavedžius, palaiminęs visus jaunavedžius, su malda palydėjęs į kapus visus Trakų ir Vilniaus amžinybėn išėjusius karaimus“ (Kobeckaitė 1997: 31).

Kita vertus, galime pacituoti ir vyresniosios kartos respondentės iš Vilniaus žodžius:

„...sunkiausias etapas ir buvo tarybiniai metai. Tada mes ir sužlugom. Jeigu ne tarybiniai metai... negalima buvo nieko, jokios religijos nebuvo. Juk religija tai faktiškai palaiko tautą...“ (VDU MKR A6).

Kalbėdama apie galimybes sovietmečiu palaikyti tradicinius vestuvių ir krikštynų papročius, respondentė pridūrė:

„Visi bijojo, nes visi dirbo kokį tai valdišką darbą“ (VDU MKR A6).

Religija buvo praktikuota slapta, pavyzdžiui, XX a. viduryje gimusi respondentė iš Trakų, prisimindama vaikystę ir jaunystę, liudijo, jog tėvas laukdavęs kitoje kenesos pusėje iš mokyklos grįžtančių vaikų, kad galėtų juos išvesti į maldos namus. Vėliau meldavosi namuose. Tačiau didžiausias šventes švėsdavo (ŽŠA–3).

Kadangi dauguma karaimų gyveno miestuose, buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą ir ėjo atsakingas pareigas, palaikyti karaimų papročius buvo itin problemiška. XX a. antrosios pusės Šiaurės rytų Lietuvos krikštynas nagrinėjusi etnologė Rasa Paukštytė-Šaknienė pažymėjo, kad dėl tuometinės politinės situacijos daugelis aukštesnes pareigas ėjusių žmonių negalėjo viešai krikštyti savo vaikų. Toks poelgis kartais baigdavosi atleidimu iš darbo. Todėl jie vežė vaikus krikštyti pas senelius, gimines ar į kitą parapiją (Paukštytė-Šaknienė 2001b: 262).

Sovietinė ideologija paveikė ir krikštynų papročius. Tradiciškai mergaitės gimimo proga kenesoje rengtas *kutlamach* (palaiminimo malda ir vardo suteikimas), berniuko vardas taip pat buvo skelbiamas kenesoje ir paprastai kuris

nors vaikas giedodavo specialią giesmę. Abiejų lyčių vaikams tėvai išrenka globėjus, vadinamus kūmais, faktiškai atitinkančius krikštatevių instituciją. Krikštynų proga keltos ir vaišės kūdikio namuose (Kobeckaitė 1997: 98).

XX a. aštuntąjį dešimtmetį savo vaikus krikštijusios panevėžietės teigimu, tradicinės karaimų krikštynos kenesoje jau nebuvo atliekamos. Pasakodama apie vyriausiojo sūnaus krikštynas, ši respondentė sakė:

„Paprastai nuėjo į tą metrikinę, paėmė gimimo liudijimą..., jau po kokių šešių metų, kada buvo atvykęs hazzanas į vyro brolio vestuves, močiutė tada hazzano paprašė, kad padarytų palaiminimą ir įrašytų vardą ir pagal visus papročius, bet vaikas – jau lakstantis.“

Vyresnysis sūnus buvo „pakrikštytas“ pagal tuo metu jau įdiegtą sovietinį civilinį vardynų ceremonialą (VDU MKR A3)¹⁹.

Gana problemiška buvo ir bažnytinė santuoka. Apibūdindama sovietmečiu Aukštaitijoje švėstas vestuves, etnologė Irma Šidiškienė nurodė, kad santuoka bažnyčioje nebuvo afišuojama ir santuokos sakramentas dažniausiai teiktas neiškilmingai (tik su liudytojais, dažnai bažnyčioje, esančioje toliau nuo tuo metu jaunųjų gyvenamos vietos), nes besituokiantieji vengė viešumos dėl galimos komunistų ar jiems prijauniančiųjų reakcijos (Šidiškienė 2007: 125). Palyginti su gausybę maldos namų turėjusiais katalikais, vieną kenesą turėję karaimai galimybės atlikti religines krikšto ar vestuvių apeigas kitoje parapijoje (kur niekas jų nepažįsta) neturėjo.

Tradicinės karaimų vedybos susideda iš sužadėtuvių (*kieliašmiak*), jungtuvių ir puotos. Sužadėtuvės – pagrindinė juridinė vestuvių dalis. Vyksta jaunosios namuose. Jų metu jaunikis patvirtina ketinimą imti į žmonas nuotaką jos laisva valia ir prisiekia. Pasirašomas jungtuvių dokumentas *toj zažyšy*, traktuojamas kaip juridinis aktas, įteisinantis santuoką. Jungtuvės vyksta kenesoje, čia dvasininkas patvirtina santuokos teisėtumą, laimina jaunikį, nuotaką ir visą bendruomenę. Grįžus iš kenesos, pradedama puota (žr. plačiau: Kobeckaitė 1997: 94–99).

Sovietmečiu karaimų vestuvių struktūra kito. Pasak respondentės iš Trakų:

„Mano vestuvės ir kieliašmiak, t. y. sužadėtuvės, vyko 1969 metais. Mes pasirašėm vestuvių sutartį. Taip pagal visas tradicijas vyko ir jungtuvės, bet, deja, jos buvo slaptos, todėl, kad tais laikais, sovietmečiu... Paskutinės tokios atviros sutuoktuvės Trakuose, kenesoje, buvo, jei neklystu, kokiais 1955-aisiais metais. O po to visos poros buvo sutuoktos slapta, bet visos buvo sutuoktos, nes dvasininkas gyveno Trakuose ir iki 1982-ųjų²⁰ metų praktiškai vykdė visas savo funkcijas... Faktiškai visos poros buvo sutuoktos, kurios grynai buvo karaimiškos“ (VDU MKR A3).

¹⁹ Pirmosios civilinės vardynos surengtos 1962 m. Kauno r., vėliau jos sparčiai plito (Paukštytė-Šaknienė 2001a: 18–19).

²⁰ Vyresnysis dvasininkas Simonas Firkovičius (1897–1982) (Kobeckaitė 1997: 31).

Šios respondentės žodžius patvirtino 1956 m. susituokęs respondentas, jo sutuoktuvėse vestuvių sutarties jau nebuvo. Respondento nuomone, jo vestuvės skyrėsi nuo keliamų Trakuose (jis gyveno Panevėžyje). „Tik tiek, kad tai buvo retro ar etnografinės, kad buvo šita nuotakos daina ir palaimos ta maldelė“ (VDU MKR A5)²¹. 1978 m., kai tuokėsi dukra, taip pat buvo „etninės“ sužadėtuves: namuose buvo skaitomos maldos, daroma svoto lazda, kurią jaunimui pavogus turėjo išsipirkti. Tačiau apeigų kenesoje taip pat nebuvo (VDU MKR A5)²².

Taigi neturint galimybės kelti jungtvių kenesoje, likdavo tik pirmoji (sužadėtuvių) ir trečioji (puotos) karaimų santuokos dalis. Antrąją dalį kenesoje pakeitė ceremonialas civilinės metrikacijos įstaigoje. Kai kuriais atvejais kelta tik tradicinė puota. Apie 1960-uosius metus susituokusios panevėžietės teigimu, jos vestuvėse būta tik kai kurių karaimų patiekalų, tam tikrų tradicinių vestuvių elementų. Po ceremonijų metrikacijos biure rengta šeimos vakarienė, buvo tėvų sutikimas su duona, druska, vynu ir patiestais kailiniais. Jau nebuvo ir vedybų sutarties papročio. Paklausus apie kenesoje atliktas apeigas, pateikėja atsakė:

„Nebuvo, nes tada nebuvo galima. O tai jau, kaip sakoma, slapčia... Mama labai norėjo, bet mes važiuot specialiai į Trakus, tenais..., nežinau, mes nenorėjom, nes tai nėra tikra, kažkur, kažkur, kaip sako, hazzano namuose. Tai ne kenesa, tai nesvarbu... taip ir likom nesušliūbavoti.“

Mišrių santuokų aspektas

Sovietmetis karaimų bendruomenės išlikimui kėlė grėsmę ir kitais keliais. Įtvirtinus civilinę metrikaciją ir nykstant karaimų religingumui, atsirado plačios galimybės kurti etniškai mišrias šeimas²³. Pasak P. Kalniaus, didžiulis tautiškai mišrių šeimų proveržis kilo įteisinus civilinę metrikaciją, pradėjus kryptingai formuoti naujus miestus, o juose – gausius darbo kolektyvus su atsivežtine „darbo jėga“ ir lyčių disproporcijomis (Kalnius 1998a: 111).

P. Kalnius, analizuodamas XX a. antrosios pusės Pietryčių Lietuvos etninius procesus, rėmėsi 1993–1995 m. atliktais tyrimais ir pastebėjo gausiausią neigiamą (nepageidautinos be jokių išlygų) mišrios santuokos vertinimų procentą tarp Trakų karaimų (50% visų respondentų). Autorius aiškina:

²¹ Nuotakos giesmė – matyt, per sužadėtuves vaikino giedama giesmė „Muzhul kielin“ (Nuliūdusi nuotaka), „palaiminimo maldelė“ – galbūt taip pavadinta jaunimo išrinkto vyresniojo – atamano – per puotą giedama laiminančioji giesmė „Jyry atamannyn“ (Atamano giesmė) ar „Onarhejar“ (Plg. Firkavičiūtė 1992: 239–246; Kobeckaitė 1997: 96–97).

²² Svoto lazda – atamano lazda *čybuch*, suvyta iš trijų ilgų vytelių ir apvyniota raudonu kaspinu. Ji vaigiama puotos metu.

²³ Tarpukariu sukurti karaimai šeimą su kataliku ar stačiatikiu nepakeitus tikybės nebuvo galima (Kalnius 1995: 224–225; Šaknys 2004: 139–140).

„...Trakų karaimų individualusis nusiteikimas prieš tautiškai mišrias santuokas, atrodo, yra stipresnis negu kilusių iš kitų rajonų. Taip yra, matyt, todėl, kad Trakų karaimai gyvena sutelktoje tautinėje bendrijoje, kur puoselėjamas tautinis savitumas, aspiracijos jį išlaikyti, o viešoji bendruomenės opinija asimiliacinių tendencijų atžvilgiu yra negatyvi. Tokio sutelkto etninio nusiteikimo, atrodo, jau nebėra tarp kitur gyvenančių karaimų“ (Kalnius 1998a: 102,106)²⁴.

Į karaimų siekį kurti endogamines šeimas atkreipė dėmesį ir folklorininkė Laima Anglickienė (Anglickienė 2006: 242).

Be abejo, vedybinių partnerių trūkumas toliau didesnių karaimų susitelkimo vietų gyvenantiems karaimams buvo nemaža problema jau sovietmečiu. Tiesa, respondentų žodžiais, santuokos su kitataučiu vengta ne tik Trakuose. XX a. šeštajame dešimtmetyje gimusi viena pateikė taip ir liko netekėjusi, nors jai piršosi daug lietuvių vaikinių. Ji aiškino: „Su kitos tautybės žmogum santuokos kurt negerai“. Bet „nėra iš ko rinktis“. „Tuokiasi antros eilės pusbroliai. Vedė ir brolių vaikai...“

Tačiau mišrių santuokų būta. Viena respondentė kaip tik akcentavo tam tikrą lūžį šioje karaimų kartoje:

„Ypatingai sovietmečiu buvo labai daug mišrių santuokų, labai didelė asimiliacija..., ta karta, kuriai šiandieną yra apie 55–60 metų, va šitoj kartoje yra labai daug mišrių santuokų. Ir moterys karaimės ištekėjo už kitataučių, ir vyrai taip pat vedė kitatautes“ (VDU MKR A3).

Kitas klausimas, kaip tokia maža bendruomenė galėjo užtikrinti vis dėlto nemažą skaičių karaimų šeimų ir kokių vaidmenį atliko tėvai. 1916 m. gimusi moteris iš Trakų komentavo: „Esu karaimė. Buvo pageidautina, kad ištekėčiau už savo tautybės vyriškio“ (Paulikėnaitė 1998: 6).

Jaunesni respondentai pateikė kiek kitokių atsiminimų. Iš Panevėžio kilusios karaimės teigimu, jos tėvai buvo labai tolerantiški žmonės. Už karaimo ištekėjusi moteris teigė:

„Aš turiu labai daug draugų ir draugių žydaičių ir rusaičių, draugavau. Bet niekada man niekas nieko nėra pasakęs, kad tu turi tekėti tik už karaimo“ (VDU MKR A6).

Panašiai aiškino taip pat etuvio:

„Ne, ne. Matote, yra daug, kas sako: oi, karaimai neleisdavo. Čia ne taip reikia suprasti šitą klausimą šio miesto kilęs, karaimę vedęs jos bendraamžis, kurio viena dukra ištekėjo už liimą, kad drausdavo. Ne, jeigu jūs dabar tekėtumėt už ruso ar už kokio arabo, mama irgi nelabai būtų patenkinta <...>.

²⁴ Teigiančių, kad santuokai tautybė neturi jokios reikšmės, tarp karaimų buvo tik 14,3%, lietuvių – 25,7 %, totorių – 28,6%, rusų – 45,5, lenkų – 53,2%, gudų – 59,1% (Kalnius 1998a: 102).

Kiekvienas tėvas ir motina nori, kad būtų arčiau. Ką tik reikia pabrėžti, jeigu kitose religijose galima buvo persikrikštyti, tai pagal Senąjį Testamentą (nes mes tikime tik į Senąjį Testamentą) to negalima <...>. Aš tai tikrai neprieštaravau. Jeigu mano vaikui gerai, tai turi būti gerai ir man. Svarbu žmogus ir svarbu, kad jis būtų žmogus“ (VDU MKR A5).

Tačiau, kaip jau minėjome, net ir sukūrę tautiškai mišrias šeimas su lietuviais, lenkais, rusais, karaimai asimiliaciniam spaudimui nepasidavė. Net ir mišriose šeimose vaikai buvo auklėjami karaimais ir tuokdavosi su karaimu(e). Tiesa, šią išvadą P. Kalnius padarė tyrinėdamas tik Trakų karaimus (Kalnius 1998a: 68; Kalnius 1998b: 113).

Pastaruoju metu požiūris į mišrias santuokas liberalesnis. Kai kuriais atvejais jaunų karaimų pilietinis tapatumas užgožia etninį ir konfesinį. Pateiksime interviu su studente vilniete pavyzdį:

D: Tai save kuo daugiau laikai – lietuve ar karaime?

S: Na, nežinau, šiaip pakankamai save laikau lietuve.

D: O tavo seneliai, kokios tautybės buvo?

S: Karaimai.

D: Tėvai?

S: Abu karaimai.

D: Vaikų neturi, o kaip pati žiūri į mišrias santuokas?

S: Teigiamai.

D: O tėveliai?

S: Normaliai...

D: O tu draugų karaimų, su kuriais bendrautum, ar turi?

S: Ne... (VDU MKR A9).

Be abejo, norint sudaryti etniškai endogamišką šeimą, būtinas tos tautybės žmonių bendraamžių būrys.

Jaunimo bendravimas

XX a. pirmojoje pusėje rytiniuose Lietuvos rajonuose ir vėliau kaimuose ir nedideliuose miestuose viena iš palankiausių terpių jaunimui susipažinti – teritorijos, amžiaus ir bendrų interesų telkiama bendraamžių bendrija. Ji savita suaugusiųjų bendruomeninės veiklos mokykla ir net laboratorija. Joje modeliuojamos jaunuomenės, kaip būsimųjų kaimo bendruomenės narių, socialinio bendravimo normos, elgsenos stereotipai, ruošiamasi suaugusiojo visuomeninei padėčiai ir mokomasi būsimųjų vaidmenų (Šaknys 2002: 104–109).

Dar XX a. šeštajame-septintajame dešimtmetyje Trakų karaimai dažniausiai bendravo savo grupėje. Vienas populiariausių Trakų karaimų jaunimo susiėjimų buvo „majovkės“ (iškylos gamtoje). Jas rengė 2–4 kartus per metus, šeštadieniais ar šventinėmis dienomis, kai geri orai. Jaunimas pasiimdavo bulvių, agurkų, jei

buvo pinigų – ir dešros ir 3–4 valtimis plaukdavo į salą ežere. Kartais susibur-davo net ir 20 17–18 metų ir vyresnių jaunuolių (buvo ir 35 metų). Kai kada atvykdavo svečių net iš Kijevo, Haličo (Ukraina). Išplaukę vakare, bendraudavo kartais iki ryto. Salos viduryje kurdavo laužą. Saloje dainuodavo, pasakodavo anekdotus, maudydavosi, „žaidimus išgalvodavo“, kartais pagal mandolinos muziką šokdavo (IIES, b. 2308, l. 19, 28–29). Trakuose nors „prie bolševikų“ ir buvo kultūros namai, kur buvo „bendri“ šokiai, dažniau eita į „karaimų šokius“, kur grojo akordeono muzika (IIES, b. 2308, l. 8).

Jaunimas bendraudavo ir dirbdamas darbus. Pasak respondentės iš Trakų, praeito amžiaus viduryje „siuvinėti sueidavo paežery, plepėjo, pasakojo. Vaikiniai ateidavo...“ (IIES, b. 2308, l. 18). Savotiškas talkas formavo ir šventės. Netgi ir sovietmečiu jaunimas sueidavo ir padėti vieni kitiems daryti velykinius paplotėlius „tymbyl“, kuriuos vėliau pas kaimynus ir skanaudavo. Netgi paplitęs vedybinis spėjimas: jeigu septynis kaimynus aplankysi ir „tymbyl“ paragausi, greitai ištekėsi ar vesi (IIES, b. 2308, l. 17). Tiesa, sovietmečiu burtis jaunimui kalendorinių švenčių metu buvo rizikinga. Pavyzdžiui, jauna mokytoja per Velykas su drauge susitarusios nenuėjo į komjaunimo susirinkimą. Komjau-nimo darbuotoja nusprendė vieną iš jų pakviesti ir surado kepant „tymbyl“. Kaltininkė buvo iškviesta į biurą, svarstyta (IIES, b. 2308, l. 10–11).

Tačiau galimybių bendrauti su tautiečiais turėjo ne visose vietovėse gyvenę jauni karaimai. Pavyzdžiui, Naujamiestyje tokių galimybių nebuvo jau XX a. šeštajame dešimtmetyje. Karaimė ėjo į lietuvių šokius, nors per karaimų gavė-nią (mėnuo laiko nuo *Burunhu oruč* iki *Kurban* šventės vasarą) ji nešokdavo, bet pasninko ne visada laikydavosi. Respondentės teigimu, „mamos laikais-tarpukariu/ Panevėžy buvo daug jaunimo. O pas mus kas? Vieni čia nieko negalėjom“ (ŽŠA–1, l. 2).

Tačiau padėtis kito ir Trakuose. Kaip pasakojo XX a. ketvirtajame dešim-tmetyje gimusi karaimė: „Anksčiau buvo karaimų kompanijos, dabar – mažai“ (IIES, b. 2308, l. 17). XX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje gimusi moteris teigė, kad apie 1970 m. Trakuose buvo maždaug 20–30 abiejų lyčių jaunų karai-mų. Paprašyta nurodyti trijų geriausių draugių tautybę, ji atsakė, kad visos jos buvo karaimės. Vaikinių, su kuriais jos amžiaus merginos galėjo sukurti karaimišką šeimą, taip pat buvo (ŽŠA–3). Tačiau jau keliolika metų už ją jaunesnė netekėjusi karaimė 1998 m. teigė, kad Trakuose jos bendraamžių (maždaug 5 metais vyresnių ar jaunesnių už ją) buvo tik apie dešimt (IIES, b. 2308, l. 25).

Tiesa, į Trakus atvykdavo ir kitose vietovėse gyvenantis karaimų jaunimas. Pavyzdžiui, panevėžietė, XX a. viduryje studijavusi Vilniuje, pasakojo:

„Aš tai čia studijavau 5 metus, tai pastoviai lėkdavau į Trakus, nes ten buvo daugiau jaunimo, o Panevėžyje visai jaunimo nebuvo. Visas jaunimas mano amžiaus buvo mano giminaičiai, pusbroliai ir pusseserės“ (VDU MKR A6).

Apie 1970 m. situaciją pasakojusios respondentės iš Trakų teigimu, karaimų jaunimo bendruomeniniai ryšiai sustiprėdavo vasaros metu – į Trakus atvykus atostogauti ir kitose vietovėse gyvenantiems karaimams. Kitu metų laiku bendravimas sustiprėdavo per didžiąsias kalendorines šventes (ŽŠA–3).

Suintensyvinti vienos tautybės jaunimo bendravimą gali padėti ir jaunimo organizacijos²⁵. Viena respondentė, paklausta apie karaimų organizuotą veiklą, atsakė:

„...sovietmečiu, tai, žinokit, Panevėžyje iš viso nieko nebuvo. Ten jau mažai kas bebuvo likę, jaunimas buvo išvažinėjęs. Čia, Vilniuj, Trakuose, tai tikrai žinau, buvo kraštotyriminkų būrelis, kuriam vadovavo toks Mykolas Tinfovičius, advokatas <...>. Bet ten kažkas tokio buvo..., paskui uždarė, nes pradėjo įtarinėti, kad tai jau, atseit, yra priešvalstybinė kažkokia organizacija“ (VDU MKR A6).

Taigi sovietmečiu Trakuose gyvavo jaunus karaimus telkianti bendrija, pritraukianti ir kitose vietovėse gyvenusius karaimus, sudariusi galimybes išsaugoti šios etninės grupės tapatumą ir kurti etniškai endogamiškas šeimas ir užtikrinusi šios bendruomenės tęstinumą. Tiesa, jos veikla nebuvo ir negalėjo būti tokia intensyvi kaip tarpukariu. Mažėjant jaunų karaimų skaičiui, bendraamžių ryšiai silpnėjo ir šiame mieste.

Karaimai atkurtoje Lietuvos Respublikoje

Lietuvoje prasidėjus tautiniam atgimimui, karaimai, H. Kobeckaitės žodžiais, dar buvo pajėgūs atsitiesti (Kobeckaitė 2007: 67). Jie vieni pirmųjų 1988 m. gegužės 15 d. susibūrė į Lietuvos karaimų kultūros bendriją, aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime atkuriant Lietuvos Nepriklausomybę. 1992 m. balandžio 4 d. buvo priimti nauji Lietuvos karaimų religinės bendruomenės įstatai, o Lietuvos Respublikos Vyriausybė tų pačių metų liepos 30 d. suteikė bendruomenei, kaip nuo XIV a. Lietuvoje egzistavusios karaimų religinės bendruomenės teisių perėmėjai, juridinio asmens teises. Karaimų religija yra pripažinta tradiciškai ir istoriškai egzistuojančia Lietuvoje. Ypač karaimų bendruomenei nusipelnė 1992 m. Lietuvos karaimų religinės bendruomenės pirmininku ir vyresniuoju dvasininku išrinktas Mykolas Firkovičius (1924–2000). Jis išleido daug labai svarbių karaimų kultūrai knygų karaimų kalba, kurioms medžiagą kaupė visą gyvenimą: *Karaj jyrlary* (Karaimų dainos) 1989 m., *Karaj koltchalary* (Karaimų maldos) 1993 m., *David' Bijnin Machtav Čozmachlary* (Karaliaus Dovydo šlovinimo himnai. Psalmės) 1994 m., karaimų kalbos vadovėlių

²⁵ Pavyzdžiui, tarpukariu Trakuose veikė „Karaimų jaunimo būrelis“ (*Bir-Baw*), leidęs leidinį „Dostu Karajny“ (Karaimo draugas), sporto klubas „Karaj Idman Birliği“ (Karaimų sporto draugija) (Dubinskis 2003).

Mien karajče ūrianiam (Aš mokausi karaimiškai) 1996 m., karaimų liturginio maldyno (pamaldoms kenesoje) pirmą knygą *Karaj dinliliarnin jalbarmach jergialiari* (1998) ir antrą knygą *Karaj dinliliarnin jalbarmach jergialiari* (Apeigų maldos ir giesmės) (1999), skirtą šeimos apeigoms. Jau po jo mirties išleistas ir *Karaj Kalendary* (Karaimų kalendorius) (2000–2051, 2001).

1993 m. tikintiesiems duris vėl atidarė Vilniaus kenesa: 1923 m. ji buvo pašventinta, 1949 m. uždaryta, o 1989 m. ji vėl tapo karaimų religinės bendruomenės nuosavybe (Firkovič 1994: 164). Taigi atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, smarkiai suintensyvėjo etninį tapatumą organizuojanti kultūrinė veikla, savo epogėjų pasiekusi 1997 m. švenčiamo šios etninės grupės 600 metų apsigyvenimo Lietuvoje jubiliejaus metu.

Europos Sąjungos plėtra iš dalies ištrynė ribas tarp Lietuvos ir Lenkijos karaimų bendruomenių²⁶, nėra didesnių kliūčių aplankyti Krymo ir kai kurių kitų vietovių karaimų bendruomenes ir šių bendruomenių nariams kurti šeimas (tokių šeimų jau sukurta). Tiesa, skiriasi šių valstybių valstybinė kalba²⁷, skiriasi ir Krymo karaimų vartojamas gimtosios kalbos dialektas, be to, atrodo, šiose vietovėse gimtąją karaimų kalbą moka mažiau žmonių. Tokių problemų būta ir anksčiau, tačiau jos buvo išsprendžiamos. Pavyzdžiui, respondentės iš Vilniaus teigimu, Pirmojo pasaulinio karo metu iš Trakų kilęs jos tėvas susituokė su Krymo karaimė. Apsigyvenus Trakuose, šeimoje kalbėta rusų, vėliau – tuo metu valstybine lenkų kalba, nes, šios moters teigimu, Trakų ir Krymo karaimų tarmės skiriasi (ŽŠA–2, l. 27). Keli mūsų klausinėti respondentai nurodė, kad jų sutuoktiniai kilę iš Rusijos ar Lenkijos, tačiau didesnių problemų tai nesukėlė.

Tačiau su Krymo karaimais palaikomi ryšiai ir net padedama jiems išmokti karaimų kalbą. Tai rodo ir interviu su karaimų kalbos kursus organizuojančia mokytoja Tamara Firkavičiene, kurios teigimu, užmegzti ryšiai su Krymo karaimų bendruomene, į karaimų kalbos kursus prieš kelerius metus pas ją buvo atvykę susikūrusios Krymo bendruomenės pirmininko pavaduotojas su

²⁶ Nors Lenkijoje šiuo metu gyvenantys karaimai, daugiausia Varšuvoje, Gdanske ir Vroclave, yra susibūrę į oficialiai įregistruotą Lenkijos karaimų religinę sąjungą, tačiau iš tikrųjų jie yra tu pačių Trakų ir Vilniaus bei Lucko ir Haličo bendruomenių dalis, emigravusi į Lenkiją po Antrojo pasaulinio karo. Asmeniniai ryšiai (labai dažnai giminiški) tarp jų atsinaujino 1955–1956 m., tačiau pirmoji oficiali Lietuvos karaimų išvyka į Lenkijoje vykusį VII karaimų suvažiavimą įvyko tik 1990 m., kai Lietuva jau buvo paskelbusi Nepriklausomybę. Trakų istorinio parko internetinis tinklapis: <http://www.seniejitrakai.lt/objinfo.php?object_id=55&language=lt&mode=1> [žiūrėta 2006 08 15].

²⁷ 1993 m. P. Kalniaus tyrimo duomenimis, visi Trakų karaimai pageidavo savo vaikus mokyti lietuviškose mokyklose (jas lankė tik 76,9 karaimų vaikų, atitinkamai 7,7 – lenkų ir 15,4 – lenkų mokyklas) (Kalnius 1998: 172). Tiesa, net 63% karaimų 1997 m. mokėjo lietuvių, rusų ir lenkų kalbas (Ablingienė 1997: 26).

sūnumi (VDU MKR A6)²⁸. Taip pat Užutrakyje buvo surengti keli Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos karaimų vaikų plenerai (Chlynova 2002), karaimai aktyviai dalyvauja ir Krymo lietuvių draugijų veikloje (Bezekavičienė 2002). Taigi Lietuva yra Europos karaimų centras, telkia karaimus, gyvenančius ir už Europos Sąjungos ribų. Pažymėtina, kad parengtos multiterpės kompaktinės plokštelės, skirtos mokytis karaimų kalbos. Šiame projekte karaimai dalyvauja kaip kalbos ir kultūros žinių pateikėjai, o leidyba rūpinasi Švedijoje, Upsalos universitete dirbanti tiurkologė Eva Csato-Johanson bei Japonijos, Australijos kompiuterių specialistai (Firkavičiūtė 2002: 40). Taigi tikslo – mokytis karaimų kalbos jaunąją kartą ir teikti žinių apie karaimų kultūrą – siekiama moderniausiomis priemonėmis, ir tuo rūpinasi ne tik Europos šalys.

Tačiau dabarties realijos iškelia naujų klausimų. Atkūrus nepriklausomybę, Lietuvoje tik trumpam buvo sustabdyta sekuliarizacija. XX a. pabaigoje išryškėjęs religingumo pagyvėjimas tebuvo trumpalaikis. Dėl intensyvėjančios modernizacijos ir globalizacijos procesų po trumpos pertraukos ji vėl sustiprėjo. Pasak P. Kalniaus, pastaruoju metu Lietuvoje ryškėja sekuliarizacija, „kai vis daugiau žmonių Dievą pripažįsta, bet siekia išganymo trumpalaikiais išipareigojimais ne Bažnyčios srityje, kai propaguoja „nereliginę krikščionybę“, bažnyčia lankoma tik krikštytųjų, vestuvių, laidotuvių ir kelių didžiausių religinių švenčių metu. (Kalnius 2003: 186–187). Panašią tendenciją tarp karaimų patvirtina minėto etnostatistinio tyrimo duomenys. 1997 m. 86% karaimų nurodė išpažįstantys karaimų tikėjimą, 13% – kad netiki, ir tik vienas procentas išpažino kitą tikėjimą. Nors visi išpažįstantys karaimų tikėjimą laikosi papročių ir religinių normų, dalyvauja metinėse šventėse, tik kas devintas tikintysis praktikuoja kasdienes maldas. Tiesa, per didžiąsias šventes maldos namus lanko ir karaimų tikėjimo neišpažįstantys karaimai (Ablingienė 1997: 25)²⁹.

Pacituosime vyresnio amžiaus karaimo žodžius:

„...esu laisvamanis..., bet aš ne taip, kad netikėčiau, nu, bet palaikau tą dvasią, reikia nueiti, dabar tų knygų (yra) išleistų, paskaitau, nueinu į tą kenesą. Kapinėse, čia kažkaip jau savaime nueini, paskaitai maldelę už artimuosius, už motiną, už tėvą, už uošvienę, už brolius, seserį“ (VDU MKR A5).

Taigi sutinkame su folklorininko Geraldo L. Pociaus mintimis, kad tapatumo sistemos sudaromos iš tiriamosios kultūros repertuaro imant šios kultūros aspektus ir pripildant juos tam tikrų simbolinių reikšmių, kuriomis jie reprezentuoja visos šios kultūros esmę. Nauji bruožai gali pakeisti senus nesuardy-

²⁸ Karaimų kalbos kursai, kuriuos remia Švedijos institutas, rengiami Upsalos universiteto profesorės Evos Csato Johanson pagalba (Karinės Firkavičiūtės informacija elektroniniu paštu 2006 10 13).

²⁹ Kitame LR Statistikos departamento leidinyje tvirtinama, kad visi karaimų tautybės Lietuvos gyventojai yra religinės bendruomenės nariai (*Religinės...* 1996: 33).

dami grupinės tapatumo sistemos visumos, tad net ir keičiantis socialinėms ir ekonominėms sąlygoms, grupė gali priešintis asimiliacijai (Pocius 1999: 24).

Kaip patys karaimai suvokia savo bendruomenės perspektyvas?

Kalbėdama apie karaimų kalbos perspektyvas iš Panevėžio kilusi moteris vylėsi, kad gal jaunimas atgaivins karaimų kalbą. Ji pateikė vieną pavyzdį:

„...yra dabar viena šeima, berniuką turi mažiuką ir seneliai su juo kalba tik karaimiškai <...>, jam dabar penki metukai ar šeši <...>. Jis labai gražiai šneka karaimiškai, švariai, gražiai, ir viskas. Ir [jo] tėvai jau irgi dabar sako – mes priversti išmokti“ (VDU MKR A10).

Susipažinus su ant suoliuko sėdinčia ir su draugėmis besišnekancia pagyvenusia moterimi, pirmi jos žodžiai skambėjo maždaug taip: „Nelabai žinau apie karaimų tradicijas. Sovietmečiu augau... Tačiau dabar karaimų papročių mane moko sūnus. Pasako, kokias šventes reikia švęsti.“³⁰

Tai rodo, kad galima ne tik „perduoti atmintį peršokant per kartą“ (Lemée-Gonçalves 2003: 61–77)³¹, bet ir jaunesnės kartos „trajektoriškai“ įgytą patirtį perduoti vyresnei, – tai patvirtintų Margaret Mead įvardintą prefigūratyvosios visuomenės sąvoką, apibūdinančią visuomenę, kurioje vaikai ne tik mokosi iš suaugusiųjų, bet ir pastarieji mokosi iš vaikų (Mead 1988: 322–361).

Išvados

Atsakant į klausimą, ar sovietinė ateizacinė ideologija galėjo karaimus paveikti labiau negu kitas, kelias tikybas išpažįstančias ir galinčias išpažinti etnines grupes, galima pateikti dvejopą atsakymą. Šių dienų karaimų etnodemografinė padėtis leistų pateikti teigiamą atsakymą į šį klausimą. Vis dėlto kintanti etninio ir konfesinio tapatumų sąveikos raiška ir intensyvi karaimų kultūrinė veikla pastaruosius du dešimtmečius šią prielaidą paneigtų.

Sovietinės okupacijos metai skausmingai paveikė Lietuvos karaimus. Daugelis, ypač iš Trakų išvykusių ar kituose miestuose gyvenusių jaunų karaimų, neturėjo galimybės laisvai praktikuoti religijos ir laikytis tradicinių papročių. Vilniuje ir Panevėžyje mažėjo galimybės bendrauti su karaimų bendraamžiais, dalis jaunimo sukūrė etniškai mišrias šeimas ar liko nesusituokę. Nors sovietinės okupacijos metais Lietuvos karaimų bendruomenė smarkiai sumažėjo, vis dėlto, nepaisant grubios sovietmečio ateizacinės politikos ir modernizacijos

³⁰ Tiesa, šiuo atveju tokia patirtis gauta dėl vedybų – sūnui susituokus su iš religingos šeimos kilusia mergina (ŽŠA–2, l. 37–38).

³¹ Autorė analizuoja žodinius atminties perdavimus, kai pirmosios kartos nariai savo asmeniškai įgytas patirtis, taip pat tai, ką jie žino apie socialines savo protėvių ir šalutinės giminystės giminaičių patirtis, derindami šių trečiųjų informaciją su savo autobiografinė ir turima istorinė-semantinė atmintimi, perduoda tik trečiosios kartos nariams.

reiškinių, dalis karaimų išlaikė etninį ir konfesinį tapatumą. Tyrimas parodė, kad stabiliausia Lietuvos karaimų bendruomenės dalis išliko Trakuose. Šis miestas – dvasinis karaimų traukos centras ir susibūrimo vieta, turinti didelę reikšmę karaimų bendruomenei šiomis dienomis ir, matyt, turės nemažą reikšmę Europos karaimams ateityje.

Lietuvos tautinio atgimimo ir Nepriklausomos Lietuvos Respublikos atkūrimo metus karaimai pasitiko itin intensyvia kultūrine veikla, plėtodami ryšius su kitomis Europos karaimų bendruomenėmis. Itin daug dėmesio skiriama karaimų vaikus ir jaunimą suburiančiai kultūrinei ir edukacinei veiklai. Siekiant išlaikyti karaimo tapatumą, pasitelkiamas ne tik spausdintas žodis, karaimų kalbos kursai, bet ir moderniausios skaitmeninės technologijos. Jaunosios kartos ryžtas mokytis karaimų kalbos ir puoselėti karaimų kultūrą turi įtakos ir jų tėvų etninio tapatumo formavimuisi.

Literatūra

- Ablingienė Aldona (sud.). 1997. *Karaimai Lietuvoje*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
- Adamczuk Lucjan, Kobeckaitė Halina, Shymon Pilecki. 2003. *Karaimi na Litwie i w Polsce. Dziedzictwo i historia. Współczesne życie Karaimów na Litwie i w Polsce. Raport z badań etnosocjologicznych*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Alvikas Vidas. 2003. Mailos Talvio vizitas į Trakus 1894 metais, *Voruta* 01 25.
- Anglickienė Laima. 2004. The Image of People of Other Religions in Lithuanian Folklore, *Pro Ethnologia* 17: 81–93.
- Anglickienė Laima. 2006. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus Aureus.
- Bairašauskaitė Tamara. 2006. Apibrėžimo ir tapatumo kolizija: Lietuvos karaimų socialinio statuso klausimu XIX a. pirmojoje pusėje, *Lituanistica* 1: 24–37.
- Barth Fredrik. 1969. Introduction, Barth F. (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference*: 9–38. Oslo: Bergen–Oslo Universitets Forlaget.
- Bezekavičienė Elžbieta. 2002. Karaimai ir Kryme draugauja su lietuviais, *Voruta* 10 19.
- Byron Reginald. 1996. Identity, *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*: 292. London & New York: Routledge.
- Chlynova Kristina. 2002. Karaimų vaikų pleneras, *Voruta* 10 19.
- Cohen Anthony Paul. 1993. *The Symbolic Construction of Community*. London, New York: Routledge.
- Čepaitienė Auksuolė. 2001. Atgaivinant etninį tapatumą: individas, simbolis, vieta, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 167–198.

- Čepaitytė R. 1962. Lietuvos TSR karaimai, *Mokslas ir gyvenimas* 11: 30–32.
- Čiplytė Joana Viga. 2001. *Panevėžio karaimų gyvenimo puslapiai*. Vilnius: Homo Liber.
- Daukšas Darius. 2006. Tautinio tapatumo tyrimų teorinės problemos: antropologinė perspektyva, *Filosofija. Sociologija* 2: 2–7.
- Dubinskis Aleksandras. 2003. Iš Trakų karaimų gyvenimo tarpukariu, <<http://www.voruta.lt/article.php?article=243>> [žiūrėta 2006 07 06].
- Firkavičiūtė Karina. 1992. Iš karaimų apeiginės tautosakos, *Tautosakos darbai* 1(8): 239–248.
- Firkavičiūtė Karina. 2001. Remaining Musics: Lithuanian Karaimes, *Acta Orientalia Vilnensia* 2: 247–257.
- Firkavičiūtė Karina. 2002. Lietuvos karaimų kultūros bendrija, *Kultūros aktualijos* 3: 40.
- Firkovič Ina. 1994. Vilniaus karaimų kenesa, Bairašauskaitė T., Kobeckaitė H. (sud.). *Kipčiakų turkų orientas Lietuvoje. Istorija ir tyrimų perspektyva*: 163–166. Vilnius: Danielius.
- Firkovičius Mykolas. 1996. *Mieñ karajče ūrianiam = Aš mokausi karaimiškai*. Vilnius: Danielius.
- Firkovičius Romualdas. 1968. Karaimika Lietuvoje, *Muziejai ir paminklai*, Gruodis: 24–28.
- Firkovičius Romualdas. 1986. Karaimų medžiaginės kultūros elementai Lietuvos miesteliuose, Morkūnas E. J. (sud.). *Miestelis. LTSR liaudies buities muziejaus metodinė medžiaga*: 43–49. Rumšiškės: Lietuvos TSR kultūros ministerija. Liaudies buities muziejus.
- Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybę*. 2002. Vilnius: Statistikos departamentas.
- Harviainen Tapani. 2000. Lietuvos karaimai, *Istorija* 1: 65–77.
- Kalnius Petras. 1995. Lietuviai tautiškai mišrioje šeimoje, Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. *Lietuvių šeima ir papročiai*: 220–267. Vilnius: Mintis.
- Kalnius Petras. 1998a. *Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje*. Vilnius: Žara.
- Kalnius Petras. 1998b. The Natural Assimilation of National Minorities in Lithuania during the 2nd Half of the 20th Century = Lietuvos tautinių mažumų natūralioji asimiliacija XX a. antrojoje pusėje, *International Conference Cultural Pluralism and Culture of Peace = Tarptautinė konferencija Kultūrinis pliuralizmas ir taikos kultūra*: 104–116. Vilnius: Lithuanian NATIONAL Commision for UNESCO = Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija.
- Kalnius Petras. 2003. Liturginių metų paisymas rengiantis vedyboms kaip konfesinės tapatybės išraiška, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai* 18: 175–195.

- Kiliulienė Jūratė. 2005. Prieš vedybas – gimtosios kalbos pamokos, *Lietuvos rytas: gyvenimo būdas* 204: 16.
- Kobeckaitė Halina. 1997. *Lietuvos karaimai*. Vilnius: Baltos lankos.
- Lemée-Gonçalves Carole. 2003. Atminties perdavimai „peršokant“ per kartą ir jos įtvirtinimo procesai, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 3(12): 61–77.
- Mead Margaret. 1988. *Kultura i mir detstva*. Moskva: Nauka (rusų k.).
- Paukštytė-Šaknienė Rasa. 2001a. Vardynos – krikštynų pakaitalas ar jų perdirbinys, *Liaudies kultūra* 5: 18–21.
- Paukštytė-Šaknienė Rasa. 2001b. Krikštynos ir vardynos Šiaurės rytų Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 19: 243–266.
- Paulikaitė Remigija. 1998. Gyvenantys praeitimi, *Respublika/Julius* 06 13: 6–7.
- Pocius L. Gerald. 1999. Folkloras ir tautinis tapatumas. Šiaurės Amerikos perspektyva, Merkienė I. R., Savoniakaitė V. (sud.). *Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993 ir 1995 metais. Etninė kultūra ir tapatumo išraiška*: 14–36. Vilnius: Tvermė.
- Raudeliūnas Vytautas, Firkovičius Romualdas. 1975. Teisinė karaimų padėtis Lietuvoje (XIV–XVIII a.), *Socialistinė teisė* 4: 48–53.
- Religinės bendruomenės Lietuvoje*. 1996. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės.
- Szyszman Simon. 2000. *Karaizmas. Doktrinos ir istorija*. Vilnius: Pradai.
- Šaknys Žilvytis. 2002. Kaimo jaunimo bendrija (XIX a. pabaiga – XX a.), *Žemės ūkio mokslai* 4 (priedas): 104–109.
- Šaknys Žilvytis. 2004. Tarpukario lietuvių jaunimo etninė ir konfesinė tolerancija Lietuvoje, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 4(13): 135–158.
- Šidiškienė Irma. 2007. Kultūrinio tapatumo gairės. Simboliniai veiksmai vestuvėse, Paukštytė-Šaknienė R., Savoniakaitė V., Šaknys Ž., Šidiškienė I. *Lietuvos kultūra. Aukštaitijos papročiai*: 117–168. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Trakų istorinio parko internetinis tinklapis: <http://www.seniejitrakai.lt/objinfo.php?object_id55&language=lt&mode=1> [žiūrėta 2006 08 15]
- Zagreckaitė Alvyra. 1999. Trumpa karaimų muziejaus istorija, *Voruta* 11 30, <<http://www.voruta.lt/article.php?article=152>> [žiūrėta 2006 08 11].
- Zajančkovskis Michailas. 2000. *Karaimai kariuomenėje*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Zajączkowski Ananiasz. 1961. *Karaims in Poland*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe. Paris: Mouton & Co.

Lithuanian Karaims: Ethnic and Confessional Identity in the Late Twentieth – Early Twenty-First Century

Žilvytis Šaknys, Daiva Lapinskaitė

Summary

Identity issues of ethnic groups which are not dominant in the state have been quite popular recently in works of Lithuanian historians, sociologists and other representatives of humanities and social sciences. The rare community of Lithuanian Karaims, however, has received particular attention of scientists of Western Europe, although, it has been little investigated in individual studies of Lithuanian ethnologists.

Lithuanian Karaims come from the old Turkoman tribes, who were a part of the Chasarian State/Khanate in the eighth–ninth centuries and were converted to the Karaite faith. They are also united by the Karaim language pertaining to the Kipchak group of Western Turkoman languages and a common historical past. The Karaim community in Lithuania dates to 1397 when the Lithuanian Grand Duke Vytautas settled 383 families in Trakai. It is known that as early as 1441, based on the privilege of Grand Duke Casimir of Lithuania, the Karaims of Trakai (the part of the town settled by them was treated as a separate territory) were granted the Magdeburg right which had already been given to Vilnius, Trakai and Kaunas towns. Later, Karaims settlements emerged in Biržai, Naujamiestis, Pasvalys and Panevėžys.

Since their arrival in Lithuania, the Karaims have been known as warriors who guarded Trakai castle and its rulers, served at the western border of the Grand Duchy of Lithuania and, later, in the court guard of the noble family of Radvila. They also worked in agriculture, grew vegetables and fruit. Among them there were craftsmen weaving cloth and processing leather, as well as merchants, doctors, scientists and people of other occupations.

The Karaims population was not numerous. Apparently their number has never exceeded two–three thousand. This number declined dramatically in the plague of 1710. Although in the late nineteenth and early twentieth century there emerged features of national revival among the Karaims of their own language and literature as well as a development of the education system, the twentieth century was fateful to the Lithuanian Karaims. During World War I a number of Karaims evacuated to Russia but returned to Lithuania in 1920. In 1920–1939, Karaim communities who lived in the territory of the Republic of Lithuania were separated from the communities living in Poland, but independently they created their “cultural capital” for future generations. Until

today Karaim families have preserved such magazines as *Onarmach*, *Karaj awazy*, *Sahyszymyz*, *Myśl karaimska*, *Dostu karajny* and other publications launched in the interwar period as well as live memories about youth organisations, get-togethers with cultural programmes and other cultural events.

Although during the Soviet occupation the only functioning kenesa in Europe remained in Trakai, and the town had a Karaim museum and became a major tourist centre, cultural activities of the Karaims were restricted more tightly than those of the population of Lithuania. The numbers of the Karaims rapidly declined (a trend that continues nowadays). In 48 years (from 1959 to 2007) the Karaim community declined by half whereas the total population of Lithuania during the same period grew by a quarter (in 1959 there were 423, in 1970 – 388, in 1979 – 352, in 1989 – 289, in 2001 – 273 and in 2007 only 224 Karaims). At present, only a few larger compact Karaims groups of over 10 people live in Lithuania: according to the data of the census of 2001 there were 75 Karaims in Trakai district, 151 in Vilnius and only 25 in Panevėžys.

Several publications, devoted to the Karaims, following a description of Karaim cultural life in the interwar period, are beginning to analyse the national revival years (1988–1989) and the period of restoration of Lithuanian independence, as a peculiar continuation of the rigid community life frozen during the Soviet period. We may identify the Karaims as both an ethnic and confessional community since they profess only one Karaite faith. Closely related to ethnic customs, the Karaite faith constitutes an integral part of their culture uniting them into the Karaim community. It may be hypothesized, therefore, that Soviet atheistic ideology would affect this ethnic group more significantly than ethnic groups which could profess several faiths. This article is intended to examine such a hypothesis through the analysis of: 1. the concept of an ethnic and confessional identity; 2. the impact of the Soviet period on preserving of the Karaim religion and customs; 3. the Karaim attitude towards ethnically exogamic marriages; 4. communication among young Karaims; 5. cultural activities of the Karaims after 1988; and 6. the Karaim view of their community prospects. The key source for the present research is field study material (a semi-structured interview), collected in Vilnius, Panevėžys, Naujamiestis and Trakai in 1998, 2003, 2008 (expeditions of the Lithuanian Institute of History) and 2005–2006 (implementing the project “Society and Lifestyles: Towards Social Harmony” of Vytautas Magnus University). 14 respondents were interviewed.

Two approaches may be distinguished in the analysis of the concept of an ethnic and confessional identity: 1. a Karaim is a person consciously accepting principles of Karaism irrespective of his/her origin, race or ethnic group and 2. a Karaim may only be born in an ethnically endogamic Karaim family. Older Karaims adhere to the second principle more often. However, the ethnic-statistical research of the Karaims in 1997 proved that, at the time of the interview,

there were 51 pure Karaite families and the same number of mixed families. According to field study material of 1993–1995, collected by Petras Kalnius, even among nationally mixed families of Lithuanians, Poles and Russians, the Karaims of Trakai did not yield to assimilation pressures and their children would become Karaims and marry a Karaim.

Karaite faith is very closely related to folk life cycles and calendar customs. Soviet authorities, meanwhile, promoted the shaping of new civil customs attempting to shut off any manifestation of religiousness. Having only one place for prayer, members of the Karaim community had fewer possibilities to hold ceremonies of baptism or wedding in the *kenesa* secretly (unlike Catholic parishes with a number of churches) while celebration of calendar festivals was not tolerated. Since the majority of Karaims lived in cities, had higher education and held high positions, adhering to Karaim customs was particularly problematic, especially for those who lived outside Trakai. Therefore, the structure of wedding and baptism customs was changing, preserving only some elements of traditional Karaim rituals.

With introduction of civil registry in 1945 and with declining religiousness of Karaims, broad opportunities opened for ethnically mixed families (in case of *kenesa* registration of a marriage, Karaims were not allowed to marry persons of other religions). However, analysing ethnic processes of the South-east Lithuania in the late twentieth century on the grounds of the research conducted in 1993–1995, P. Kalnius noted the highest percentage of negative undesirable, without any exceptions, assessments of mixed marriages among Trakai Karaims. Yet there were cases of mixed marriages, especially outside the Trakai community. One female respondent emphasised a certain turning-point among the Karaims born in 1950–1955.

Opportunities to meet other Karaims were provided by territory, age and common interests of contemporaries, which, in the after-war period, attracted not only the local (Trakai) but also Vilnius, Panevėžys, even Crimean and Halych Karaims to their festivals and get-togethers. There were no youth associations based on ethnic background in other areas during the Soviet period. According to a female respondent from Trakai, who spoke about the situation in the 1970s, social relationships of Karaim youth used to be stronger in summer time when Karaims from other areas would come to Trakai on holidays. During other times of the year their communication peaked at the season of the major calendar festivals. Youth organisations could also intensify communication of young people of one nationality. However, Soviet authorities did not tolerate activities based merely on ethnic background, a restriction which caused even more rapid assimilation of Karaims in the Soviet period.

The years of Lithuanian national revival and restoration of the independent Republic of Lithuania were met by the Karaims with particularly high cultural activism and the widening of relationships with other Karaim communities of Europe. In 1988 the Association of Lithuanian Karaim Culture was organised, in 1992 the bylaws of the Lithuanian Karaite Religious Community were adopted, and a textbook of Karaim language as well as religious and poetry Karaim books were published. It should be noted, however, that upon restoration of independence in Lithuania, Karaim secularisation was slowed down only for a brief period and religiousness of the Karaims continues to change. However, during the most important festivals, their place of worship is attended by the Karaims who do not profess the Karaite faith. In solving Karaim identity problems the greatest focus is given to cultural and educational activities uniting Karaim children and youth. Not only cultural events, printed word, and Karaim language courses, but also the most advanced IT technologies serve in maintaining the Karaim identity. The ambition of the young generation to learn the Karaim language and treasure the Karaim culture also affects the formation of their parents' ethnic identity and leaves hope that continuity of the community of Lithuanian Karaims will be sustained.

In summarising the study and answering the question whether Soviet atheistic ideology could affect the Karaims more significantly than those ethnic groups who would and could profess several faiths, a twofold answer can be formulated. The ethnic and demographic position of the present-day Karaims would allow a positive answer to the above question. However, the changing manifestation of the interaction between their ethnic and confessional identity and intensive cultural activities of the Karaims during the past two decades would deny this assumption.

The Soviet occupation years have been painful to the Lithuanian Karaims. A number of them, especially those young Karaims who left Trakai or lived in other cities, did not have the possibility to practice their religion freely and observe traditional customs. In Vilnius and Panevėžys, possibilities to communicate with their Karaim peers diminished and a segment of the young people either raised ethnically mixed families or remained single. Although during the years of the Soviet occupation the Lithuanian Karaim community significantly declined, irrespective of the brutal Soviet atheistic policy and modernisation, some Karaims have preserved their ethnic and confessional identity. The study has shown that the most stable part of the Lithuanian Karaim community remained in Trakai. This town, as the spiritual centre of attraction and a meeting place for Karaims has a tremendous influence on the Karaim community nowadays and, it appears, will be quite influential in the future of European Karaims.